

EESTI VABARIIGI TEADUSPREEMIAD

2012

TALLINN, 2012

Richard Villems (vastutav toimetaja)
Riigi teaduspreemiate komisjoni esimees

Helle-Liis Help, Siiri Jakobson, Ülle Rebo
Galina Varlamova

Raamatu kujundamisel kasutati laureaate diplomi ja medali fotot
ning kätteandmisel 24.02.2012 tehtud fotosid

Laureaatide diplomid ja medalid üleandmise ootel
2012. aastal Tartu Ülikooli aulas ...

SISUKORD

<i>Richard Villems</i>	
Saatesõna	6
<i>Ülo Lumiste</i>	
teaduspreemia pikaajalise tulemusliku teadus- ja arendustöö eest	8
<i>Heidi-Ingrid Maaroo</i>	
teaduspreemia pikaajalise tulemusliku teadus- ja arendustöö eest	16
<i>Jaan Janno</i>	
teaduspreemia täppisteaduste alal uurimistöö “Pöördülesanded mittehomogeensete materjalide ja keskkondade omaduste määramiseks” eest	40
<i>Mart Loog</i>	
teaduspreemia keemia ja molekulaarbioloogia alal uurimuste tsükli “Rakkude pooldumist reguleerivad fosforüleerimislülid” eest	60
<i>Kai Kisand</i>	
teaduspreemia arstiteaduse alal uurimuste tsükli “Kandidoosi uued tekkemehhanismid” eest	74

<i>Ülo Mander ja Kalle Kirsimäe</i>	
teaduspreemia geo- ja bioteaduste alal uurimuste tsükli “Ökotehnoloogia maastike aineringe reguleerimisel” eest	88
<i>Jaan Liira</i>	
teaduspreemia põllumajandusteaduste alal uurimuste tsükli “Elurikkuse ja selle funktsioonide seosed ruumiprotsessidega kaasaegses põllumajandusmaastikus” eest	102
<i>Erki Berg</i>	
teaduspreemia sotsiaalteaduste alal uurimuste tsükli “Identiteedid, konfliktne enesemääratlemine ja <i>de facto</i> riigid” eest ..	118
<i>Mart Kalm</i>	
teaduspreemia humanitaarteaduste alal uurimuste seeria “Võim ja arhitektuur. Eesti Vabariigi esindusarhitektuur 1919–1940” eest	134
Vabariigi teaduspreemiate komisjoni koosseis	147

Teaduspreemia sotsiaalteaduste alal uurimuste tsükli “Identiteedid, konfliktne enesemääratlemine ja de facto riigid” eest

Eiki Berg

Sündinud 13.01.1970 Tartus

1988 Miina Härma Gümnaasium
1993 Tartu Ülikool, geograafia eriala
1995 MSc, inimgeograafia, Tartu Ülikool
1999 PhD, geoinformaatika, Tartu Ülikool

2003–2004 Riigikogu X koosseisu liige ja Euroopa Parlamendi vaatleja-
liige

Alates 2004 Tartu Ülikooli rahvusvaheliste suhete teooria professor

Töötanud lühiajaliselt külalisuurijana Kopenhaageni Rahu-uuringute Insti-
tuudis (COPRI), Müncheni Rakendusuuringu Keskuses (CAP), Helsingi
Kolleeģiumis, Taivani Rahvusvaheliste Suhete Instituudis ning Moskva
Kõrgema Majanduskooli juures

Avaldanud 50 teadusartiklit

SISSEJUHATUS

Põhimõte “me oleme suveräänsed, mistõttu kellelgi pole õigust meie üle valitseda meilt luba küsimata”, lõi Vestfaali rahujärgse rahvusvahelise ühis-
konna. Selle moodustasid riigid, mis olid valmis tunnustama üksteise suve-
räänsed õigusi tingimusel, et neile vastatakse samaga. Paraku tulid vastu-
olud suveräänsuse käsitlustes ilmsiks juba 1791. aasta Prantsuse põhisea-
dusega, mis deklareeris, et “Suveräänsus on üks, jagamatu ja võõranda-
matu; see kuulub rahvale”. President Woodrow Wilsoni 14 punkti avasid
aga veelgi kõnekamalt kujul rahvaste enesemääramise põhimõtte, seda küll
valikuliselt ja üksnes Euroopa kontinendi anastatud rahvaid puudutades.
Teise maailmasõja järgselt avaldus rahvaste enesemääramine dekolonisat-
sioonis, samal ajal kui näiteks 1975. a Helsingi julgeoleku ja koostöökon-
verentsi lõppakt sätestas üheselt riikide territoriaalse terviklikkuse ja sõja-
järgsete piiride puutumatus nõude.

Suveräänsuskriisi haripunkt saabus külma sõja lõppedes, mil ÜRO peasekretär Boutros Boutros-Ghali tegi 1992. aastal oma "Tegevuskavas rahu nimel" kolm ettepanekut, puudutades nendega otseselt rahvusvahelise ühiskonna olemust. Esiteks, riigid peaksid jätkuvalt olema rahvusvahelise ühiskonna nurgakiviks, kuigi nende õigus oma võimu teostada kodanikkonna ja territooriumi üle ei saa olla absoluutne. Teiseks, ÜRO ei tohiks sulgeda oma uksi uutele liikmetele, kuigi riikluse levimine etnilisel tasandil muudab rahu, julgeoleku ja majandusliku heaolu tagamise veelgi raskemaks. Kolmandaks, vastuolude ilmnemisel territoriaalse terviklikkuse ja rahvusliku enesemääramise vahel tuleks esmalt lähtuda inimõiguste austamisest ja etniliste vähemuste kaitsesest. Eeltoodu ühtaegu lõimib ja vastandab Külma sõja järgses rahvusvahelises ühiskonnas tooniandvaid põhimõisteid ja printsiipe suveräänsusest, territoriaalsest terviklikkusest ja rahvaste poliitilisest enesemääramisest. Õigem oleks konstateerida vältimatuid kompromisse õiguslike normide ja empiirilise tegelikkuse vahel ning näha valikulisi katseid legitimeerida siirdeid rahvusvahelises ühiskonnas.

Lühidalt öeldes, kui minevikus sõltus riikide suveräänsuse tunnustamine seadusandluse maksvuses ning kontrollis territooriumi ja elanikkonna üle, samuti nende suutlikkuses astuda rahvusvahelistesse suhetesse teiste suveräänsete üksustega (Montevideo Konventsioon Riikide Õigustest ja Kohustustest 1933), siis tänased suveräänsuspraktikad välistavad iseseisvustaotlused ka siis, kui empiirilised tingimused selleks on täidetud. ÜRO Peasamblee Resolutsioon 1514 (1960) näeb iseseisva riikluse tekke võimalust läbi rahvusliku enesemääramise vaid koloniseeritud rahvastele. Riikide lagunemine annab võimaluse endistele föderatsioonisubjektidele; 'heastav' setsessioon (*remedial secession*) võib tulla kõne alla tõsiste inimõiguste rikkumiste korral või ka siis, kui kõik konflikti reguleerimise võimalused võimu jagamiseks on ammendatud.

Nii või teisiti, ka siis, kui piiratud võimaluste struktuuris on lubatavusi, jääb 'peremeesriikidele' kaalukas roll eraldumiste võimaldamisel ja uute tärkavate suveräänide tunnustamisel. Tahtmatus teha kompromisse õiguslike normide (territoriaalse terviklikkuse printsiip) ja empiirilise tegelikkuse (eraldumiskatse rahvusliku enesemääramise nimel) vahel annab tulemuseks pikaajalised 'külmutatud konfliktid'. Samas kompromissid ilma legitiimsuse aluseta kirjeldavad võimujagamise mehhanisme paberil, millel tegelikkusega pole mingit pistmist. Mõlemal juhul on garanteeritud luhtunud riikide (*de facto* lõhestatud ja *de jure* 'riik-riigis' poliitiliste üksustena) vohamine rahvusvahelises ühiskonnas.

Käesolev uurimustsükkel (2008-2011) seadis ees märgiks analüüsida võimujagamist konfliktijärgsetes ühiskondades; mõõdistada ja kaardistada eri-

nevate poliitiliste üksuste suveräänsustasemeid, integreeritust, sõltuvust ja legitiimsust. Uurimistöö tulemusena saab rääkida rahvusvahelise ühiskonna õiguslik-normatiivsest piiratusest ning suhtelise/empiirilise/tegeliku suveräänsuse maksvusest; *de facto* riikide sõltuvuse määrast ning nende rahvusvahelise ühiskonnaga integreeritusest; ‘peremeesriikide’ ja neist eralduda soovivate poliitiliste üksuste sisemisest legitiimsusest konflikti lahenduste väljavaadete otsimisel ja/või välise rahvusvahelise tunnustuse taotlemisel ning viimaks ka ‘Kosovo sündroomi’ mõjust rahvusvahelise ühiskonna fragmenteerumisele. Mõned tähelepanekud siinkohal.

MILLISEL SUVERÄÄNSUSEL ON ROHKEM ÜHIST TEGELIKKUSEGA?

Tavapärase juriidiline ja absolutistlik suveräänsuse käsitlus räägib riikidest ja ainult riikidest rahvusvahelises ühiskonnas, ignoreerides empiirilisi ja relatiivseid käsitlusi, mis jätaksid tõlgendus- ja seletusruumi ka teistsugustele poliitilistele toimijatele. Juriidiline mäng suveräänsusega toodab juurde ebaõnnestunud riike, sest rahvusvahelise tunnustamise kontekstis pole oluline riikluse empiiriline mõõde. Suveräänsuse mõõdistamine ja mõõtmistulemuste kaardistamine võimaldab võrrelda suveräänsustasemetega erinevusi rahvusvaheliselt tunnustatud riikidel, *de facto* riikidel, autonoomsetel piirkondadel, sõltuvatel territooriumidel ja eksiilvalitsustel. Kasutades lihtsat intervallilise hinnangu meetodit, saab kvantitatiivselt mõõdistada suveräänsuse sisemisi (sümboolsed tunnused, valitsemine, rahasüsteem, territoorium ja elanikkond) ja väliseid (osalus, julgeolekustruktuurid, diplomaatilised suhted, rahvusvaheliste organisatsioonide liikmelisus) tunnuseid. Summeerides mõõdetavad tulemused ja viies need 5-pallisele skaalale, saame graafiku, mida diagonaalis läbib ‘tasakaalujoon’ sisemise ja välise suveräänsuse vahel (vt joonis 1).

Graafik jaguneb neljaks lahtriks, millest I ja III on ‘tasakaalu lahtrid’ (sise- ja välissuveräänsus on omavahel tasakaalus) ning II ja IV on ‘tasakaalutuse lahtrid’. Esimesse lahtrisse kuuluvad peamiselt rahvusvaheliselt tunnustatud riigid. Teise lahtrisse kuuluvad *de facto* riigid ja autonoomsed piirkonnad (nt Hongkong, Puertoriiko, Iraagi Kurdistan, Baskimaa ja Kataloonia). Kolmanda lahtri moodustavad enamasti sõltuvad territooriumid. Neljandasse graafiku lahtrisse paigutuvad luhtunud riigid – Serbia ja Montenegro, ning Somaalia. Graafikul eristuvad ka mitmed piiripealsed juhtumid, mis ei paigutu selgelt ühessegi lahtrisse. Sellisteks erandlikeks juhtumiteks on esimese ja teise lahtri vahel paiknevad Vatikan ja Kosovo ning kolmanda ja neljanda vahel positsioneeriv Palestiina. Katkendlik joon tähistab kahe juhtumi puhul muutust ajas – Kosovo (UNMIK 2004) ja Kosovo (KSV 2009); Serbia ja Montenegro (SCG 2004) ja Serbia (SRB 2009).

ne konfliktijärgsetes situatsioonides ebaõnnestub reeglina seetõttu, et tavapärased käsitlused suveräänsuse jagamatusest, territoriaalsest puutumatusast ja eksklusiiivsest välisest tunnustamisest asetatakse 'sunniviisiliselt' kaasaegsete normatiivsete tegutsemisjuhiste konteksti. Võimu ei ole võimalik jagada, kui seda piirab suveräänsuse ja territoriaalsuse jagamatuse norm.

Kaks vastandlikku suveräänsuskäsitlust (tunnustatud valitsuste või 'valgustatud' rahva vaatenurgast) ühes silmnähtavate vastuoludega faktide ja normide vahel näib ületamatuna (Berg, Ben-Porat, 2008; Berg, 2009ab). Ühest küljest pole rahvusvahelisel ühiskonnal huvi suveräänsust ja territoriaalset terviklikkust puudutavaid norme revideerida – pretsedendi loomine viiks Pandora laeka avamiseni ja soovimatu ebastabiilsuse kasvuni. Teisalt ei ole post-modernsed lahendid asjakohased modernsete tüliküsimuste lahendamisel, ilma et rahvusvaheline õigus ise annaks kaasaegsema sisu suveräänsusele, territoriaalsusele ja piiride puutumatussele. Kolmandaks puudub asjaosalistel endil soov rakendada keerukaid võimujagamise mehhanisme olemasoleva riigi piirides – eralduja ei soovi loobuda verehinnaga kättevõidetud territooriumidest ega usalda 'peremees-riigi' ja rahvusvahelise ühiskonna julgeolekutagatist; 'peremees-riik' ei soovi aga loobuda rahvusvahelise õigusega tagatud monopolist olla rahvusvaheliselt esindatud konfliktieelses sisus ja vormis ega jagada võimu nendega, keda faktiliselt ei kontrollita.

Null-summa mäng jätab Küprosel ja Moldovas mõlemad teoreetilised võimalused avatuks – *status quo ante* eesmärgi 'peremees-riigile' ja *de facto* iseseisvuse eraldujale, ning 'külmutab' võimujagamise edaspidiseks. Ajaloo teame, et Küprose leppedemokraatia muutus teovõimetuks kolm aastat pärast iseseisvuse väljakuulutamist (1960), paralüüeeriti seoses Türgi interventsiooniga (1974) ja ühepoolse iseseisvuse väljakuulutamisega (1983) ning on seniajani elanud varjusurmas, vaatamata välistele reanimeerimiskatsetele (Annani rahuplaan 2004). Moldova Vabariigi keskvoim pole Dnestri jõe vasakkaldal suutnud ennast kehtestada kogu iseseisvumisaja vältel. Transnistria on valmis ühinema Moldovaga vaid võrdse osapoolena lepingulisel alusel, mis annaks võimujagamisel eluliselt tähtsates küsimustes vetoõiguse mõlemale lepingupartnerile. Daytoni rahulepe (1995), mis järgib samal ajal üldtunnustatud territoriaalse terviklikkuse printsiipi, on jaganud Bosnias võimu väliste näpunäidete järgi, kuid pole saavutanud oodatud legitiimsust konflikti osapoolte vahel. Bosnia-Hertsegovina on 'paberriik', mis rahvusvahelise ühiskonna jaoks pakub "hundid söönud – lambad terved" varianti, kuid siiski jääb viletsaks kompromissiks faktide ja normide vahel, sest nõrka legitiimsust saab kompenseerida vaid rahvusvaheline järelvalve ja ebademokraatlik valitsemine.

MIDA ARVATA *DE FACTO* RIIKIDE INTEGREERITUSEST JA SÕLTUVUSE MÄÄRAST?

De facto riigid on ebaselge poliitilise staatusega rahvusvahelise tunnusteta maad, mis ei taha hästi sobituda kaasaegse rahvusvahelise õigusliku raamistikuga. Enamik neist paiknevad suurvõimude rivaalsustsoonides ning sõltuvad suuremal või vähemal määral oma kaitsva patrooni julgeoleku tagatistest ja majandusabist. Ülejäänud maailma silmis on tegemist paikadega, mis ametlikult ei eksisteeri. Tavakäsitlustes on nende saatuseks läbiräägitav reintegratsioon või vägivaldne reinkorporatsioon 'peremeesriiki'. Esimesel juhul on vähe usutav, et konfliktised osapooled ise sellise lahenduseni jõuaksid; välise abi korral sünniks aga juurde luhtunud 'paberriik'. Teisel juhul oleks konflikti eskaleerumine, uued inimohvrid ja etniline puhastus vältimatud negatiivsed kaasnähted (nt Krajina Serbia Vabariigi likvideerimine Horvaatia poolt 1995, Tamil Eelami likvideerimine Sri Lanka keskvalitsuse poolt 2009).

Rahvusvahelise ühiskonna silmis võiksid *de facto* riigid leida mõistmist üksnes oma praeguses *status quo* seisundis. Iseseisvumine on raskendatud seoses kitsendava õigusliku raamistikuga ja ülejäänud riikide üldlevinud poliitilise vastumeelsuse tõttu. Reintegratsiooni väljavaade on aga paraku samavõrd udune või siis soovimatute tagajärgedega. Samas on need poliitilised üksused reaalselt olemas ning läbi poliitiliste ja majanduslike suhete kaasatud rahvusvahelise ühiskonna tegemistesse. Integreeritus ja sellest johtuv suhete normaliseerumine ilma juriidilise tunnustamiseta varieerub poliitiliste üksuste lõikes ja avaldub neljal erineval viisil: *de facto* riikide olemasolu eitamine, boikott, sallimine, osaline tunnustamine.

Lihtsa intervallilise hinnangu meetodil saab mõõta rahvusvahelise ühiskonna avatust *de facto* riikide jaoks ning nende endi soovi olla integreeritud ülejäänud maailmaga. Selleks analüüsisime poliitilist integratsiooni iseloomustavaid tunnuseid (rahvusvaheline tunnustus, välisesindused, rahvusvaheliste organisatsioonide liikmelisus, rahvusvaheliste rahuvahendajate tegevus, välispatrooni olemasolu), majanduslikku integratsiooni iseloomustavaid tunnuseid (väliskaubanduse maht elaniku kohta, väliskaubanduspartnerite arv) ning kommunikatsiooni- ja suhtluskanaleid iseloomustavaid tunnuseid (õhuliiklus, postiteed, piiriülene liikumine, telekommunikatsiooni rahvusvahelised kodeeringud). Summeerides mõõdetavad tulemused saame 'normaliseerimisindeksi' 10-pallisel 'tunnustamise skaalal' (vt tabel 1).

Saadud tulemused võimaldavad eristada rahvusvaheliselt tunnustamata *de facto* riikide integratsioonimäära suhetes rahvusvahelise ühiskonnaga. Nii selgub, et mitte ükski neist pole täielikult ignoreeritud, enamik kuulub boi-

kotitsooni (Abhaasia, Mägi-Karabahhia, Transnistria, Somaalimaa), üksikuid sallitakse (Põhja-Küpros) ning mõned on ka osaliselt tunnustatud (Taiwan ja Kosovo).

Tabel 1

De facto riikide suhteline positsioneerimine ‘tunnustamise skaalal’
(Berg, Toomla, 2010).

0 – 2,5: täielik eitamine	mitte ühtegi <i>de facto</i> riiki			
2,6 – 5: boikott	Mägi-Karabahhia	Transnistria	Somalimaa	Abhaasia
5,1 – 7,5: sallimine	Põhja-Küpros			
7,6 – 10: osaline tunnustamine	Taiwan		Kosovo	

Kuigi boikotitsoonis paiknev Transnistria on end ühepoolset iseseisvaks kuulutanud ning eesmärgiks seadnud rahvusvahelise tunnustuse leidmise, on patrooniga suhete ja sõltuvuste iseloom just see, mis võimaldab hinnata taotluse tõsiseltvõetavust. Rahvusvahelised vaatlejad täheldavad Transnistria suurt sõltuvust Venemaast (nt sõjaline toetus, soodsamad gaasitariifid, abi pensioni maksmisel) ning käsitlevad seda piirkonda üks-üheselt Venemaa marionetina. Vaieldamatu on tõsiasi, et Venemaa 14. armee sekkus otseselt Moldova setsessionistlikku konflikti 1992. aastal, või et Venemaa roll on olnud määrav konflikti kulgemise ja suuna defineerimisel, initsieerides rahuplaane (näiteks “Kozaki memorandum” 2003). Samas väärriks Transnistria-Venemaa omavaheliste suhete ja sõltuvuste käsitlemine põhjalikumalt analüüsi, et üldlevinud seisukohti tõestada või siis ümber lükata.

Siinkohal analüüsitakse indikaatoreid, millest osa on mõõdetud kvantitatiivselt, osa kvalitatiivselt; seega on tegemist kombineeritud meetodikaga. Kvantitatiivsetest andmetest on abiks eelkõige olemasolevad statistilised andmed, samal ajal kui kvalitatiivsete näitajate puhul võetakse arvesse erinevate analüütikute varasemad kirjutised ning küsitletud ekspertide arvamused. Ühe oodatava tulemusena peaksid selguma need faktorid, mille alusel on võimalik vasallriigiks olemist mõõta. Samuti peaks selguma lähte-positatsioon, millest tulenevalt saaks Transnistria konflikti mõista. Setsessionistlik konflikt üheskoos rahvuslik-territoriaalse enesemääratlemisega, mis otsib ka rahvusvahelist tunnustust, on sootuks midagi muud kui riikidevaheline konflikt, mille varjus toimib riikluse ülesehitamise sildi all võõrriigi okupatsioon.

De facto riigi sõltuvuse ulatus (I^1)

		Tugev	Nõrk
Patrooni huvi (I^2)	Tugev	Vasallriik $I^1 \geq 0,5$ $I^2 \geq 0,5$	Patrooni täieliku mõju alla langev <i>de facto</i> riik $I^1 < 0,5$ $I^2 \geq 0,5$
	Nõrk	Patrooniga nõrgalt seotud <i>de facto</i> riik $I^1 \geq 0,5$ $I^2 < 0,5$	De facto riik $I^1 < 0,5$ $I^2 < 0,5$

Joonis 2.

Transnistria positsioneerimise sõltuvuse maatriksil (Kamilova, Berg, 2012).

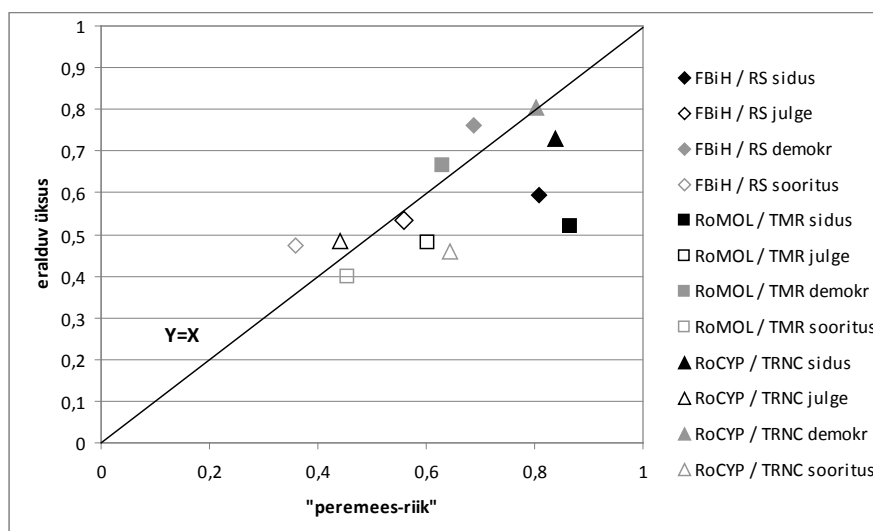
Uurimuse tulemuste kohaselt on võimalik hinnata Transnistriat patrooni täieliku mõju alla langevaks *de facto* riigiks. Empiiriline uurimus näitas, et Transnistria on sõltuv oma patroonist Venemaast mitmes valdkonnas ning ka Venemaal endal on kindel huvi sõltuvussuhet säilitada. Erinevate sõltuvuste ulatust määrav koefitsient ($I^1=0,49$) on mõnevõrra madalam kui patrooni huvile viitav koefitsient ($I^2=0,79$). Sellest tulenevalt võib öelda, et Transnistria sõltuvused patroonist ei ole veel liiga sügavad, seega võiks selle sõltuvuse olemust klassifitseerida vasallriigiks olemise algsaasiks. Võimalik, et just selle asjaolu ignoreerimine või mittemärkamine rahvusvaheliste osalejate poolt on põhjuseks, et Transnistria konflikt pole senini lahendust leidnud.

KUIDAS MÕJUTAB LEGITIIMSUSE MÄÄR KONFLIKTI LAHENDAMISE VÄLJAVAATEID?

Poliitilise legitiimsuse uurimine nelja erineva aspekti kaudu (sotsiaalne sidusus, turvalisus, demokraatlikkus ja režiimi sooritus) nii 'peremees-riikides' kui ka neist eralduda soovivates territoriaalsetes üksustes pakub lisateavet nende vastanduvate enesemääratlemise õigustatuste kohta Küprosel, Moldovas ning Bosnia-Hertsegovinas. Uurimuse lähte-eelduseks oli legitiimsusnäitajate mõõdetavus ning nelja erineva legitiimsusindeksi koostamine, mõõtmaks legitiimsust, mis tuleneb sotsiaalsest sidususest, turvalisusest, demokraatlikkusest ja režiimi sooritusest. Indeksise koostamisel

lähtuti paralleelselt kolmes riigis ja kuues regioonis läbi viidud avaliku arvamuse küsitlustest (kevad 2009). Asetades 'peremees-riikide' indeksite väärtused x-teljele ja eralduvate üksuste vastavad väärtused y-teljele, võime konstateerida kui palju ja mil määral 'peremees-riikide' legitiimsustasemed kalduvad olema kõrgemad võrreldes neid eralduvate üksuste näitajatega (vt joonis 3)

Sotsiaalset sidusust mõõdavad kuulumine kogukonda (riik, ühiskond, etniline grupp), piirkonnaga seotus, patriotism, konflikti (eelistatud) lahendus. Homogeenne, ühtse identiteediga, tugevalt juurdunud, kodumaa-kaitsevalmis ühiskond annab sidususe komponendi režiimi legitiimsusele. Julgeolekut mõõdavad usaldus teiste inimeste suhtes, sisemiste (teine etniline grupp) ja väliste ohtude (teise etnilise grupi patroon, oma patroon) tunnetamine. Madal ohutunnetus lisab režiimile legitiimsust ja hindab selle väljavaateid turvalisusega tegelemisel. Demokraatliku poliitilise süsteemi eelistused avaldavad otsust mõju režiimi legitiimsusele. Demokraatlikkust mõõdavad inimeste hoiakud usuorganisatsioonide seadustõlgenduste osas, kodanikuõigustest, poliitilisest pluralismist ja sõjaväe tegevusvabadusest. Režiimi sooritust mõõdab inimeste rahulolu demokraatia, poliitiliste institutsioonide, majanduselu, tervishoiusüsteemi toimimisega. Võrdlevas perspektiivis saab hinnata konfliktsete osapoolte ettekujutusi vastaspoole majanduslikust olukorrast. Teise poole positiivsem väljavaade on märk 'oma' režiimi madalast sooritusest.

Joonis 3.

Legitiimsustasemete erinevused 'peremees-riikides' ja neist eralduda soovivates üksustes (Berg, 2012).

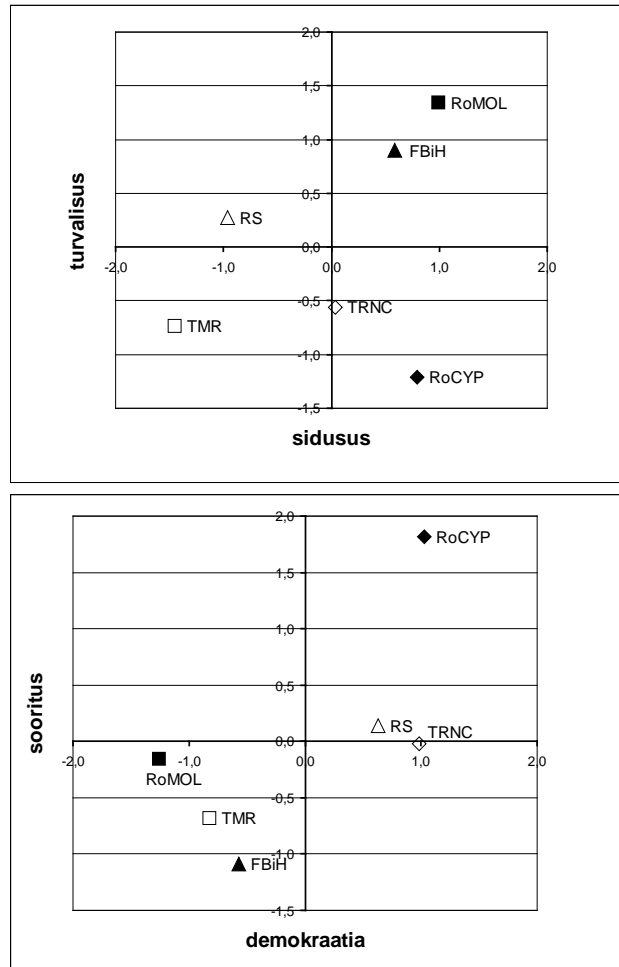
Üldjuhul on 'peremees-riigid' suurema legitiimsusvaruga, kuigi Bosnia-Hertsegovinas on legitiimsusmäär mõlemas poliitilises üksuses (Republika Srpska ja FiBH) võrdväärne. Samuti võib täheldada legitiimsusmäärade ebasoodsat vahekorda, mis raskendab reintegratsiooni võimalusi Moldovas, ning ootamatuid sarnasusi, mis toovad lõhestatud Küprose konfliktseid osapooli teineteisele lähemale. Eraldi väärrib mainimist Transnistria erakordselt suur sõltuvus Venemaast kui oma patroonist, mis muudab traditsioonilise võimujagamismehhanismi kasutuks.

Konflikti osapoolte sisemise legitiimsuse mõõdistamine, erinevate legitiimsusnäitajate teisendamine standardmuutujateks ning võrdlemine 'sidususe/turvalisuse' ja 'demokraatia/soorituse' skaaladel võimaldab tuvastada need paarid, mis on üksteise suhtes lähenemas, ja need paarid, mis kaugenevad, sõltuvalt 'peremees-riikide' ja eralduvate riikide omavahelistest positsioneeritustest. Siinkohal kehtib reegel, et mida suurem on suhteline kaugus konfliktsete paaride vahel 'sidususe/turvalisuse' skaaladel, seda vähem usutavam on taasühinemise perspektiiv. Kolmest võrdlusalusest paarist on Moldova/Transnistria omavaheline kaugus suurim ja Küprose/Põhja-Küprose oma vähim; Bosnia regioonid jäävad kahe vahele. 'Demokraatia/soorituse' skaalal kehtib vastupidine järeldus: demokraatlikul ja kõrge usaldusnivooga Küprosel on suuremad teoreetilised võimalused taasühendada madalama legitiimsustasemega Põhja-Küprost. Integratsioonil on paraku vähe šansse, kui integreerija (FBiH) on vähem demokraatlik ja nõrgema sooritusega kui integreeritav (RS) või kui mõlemad konfliktsete osapooled on ühtmoodi suure demokraatia ja sooritusdefitsiidiga (Moldova ja Transnistria) (vt joonis 4).

Bosnia-Hertsegovina on säilitanud küll territoriaalse terviklikkuse, kuid on vastamisi setsessionistlike väljakutsetega, mis ühtpidi on seotud välise integratsioonisurvega ja teistpidi nende Daytoni rahuleppe (1995) sätetega, mis tegid Bosnia serblaste haldusalast 'riigi riigis' Republika Srpska nime all. Mõlemad Bosnia (kon-)föderatsiooni subjektid eksisteerivad inimeste teadvuses üksteisest lahus ning muutuvad eraldi seisvatena veelgi rohkem nähtavaks, kui majandusprobleemid süvenevad ja ühisinstitutsioonid lakavad efektiivselt toimimast. Vaikiva enamuse asemel on häälekalt oma positsioone nõudmas 'vähemus', ehk see grupp inimesi, kelle arvates Bosnia-Hertsegovina pole legitiimne riiklik moodustis (Berg, Solvak, 2011).

Taga-Kaukaasia konfliktikolletes tuleb eralduda soovivate üksuste puhul esile märgatav legitiimsusdefitsiit (Berg, Mölder, 2012). Fookusgrupi intervjuud aitasid välja selgitada, et ellujäämisvajadus ja iseseisvusootus on need esmatahtsad elemendid Abhaasia ja Mägi-Karabahhia režiimide legitimeerimisel ka siis, kui demokraatiast ja sooritusest jääb vajaka. Mõlemal asjaosalisel on pikk tee demokratiseerimisel käia, et teenida välja suveräänsus rahvusvahelise ühiskonna silmis. See aga ei tähenda veel seda,

et Gruusia/Aserbaidžaaani territoriaalne õigustatus Abhaasia/Mägi-Karabahhia üle oleks legitiimsem kui nende tähtsate suveräänide õigustatus rahvuslikule enesemääramisele. Eriti veel Rahvusvahelise Kohtu otsuse valguses (2010, juuli), mis ei vaidlustanud Kosovo eraldumiskatse legitiimsust Serbia vastuseisule vaatamata.

Joonis 4.
Standardiseeritud
muutujad: 'sidusus/
turvalisus' ja 'demo
kraatia/sooritus'
(Berg...).

Eeltoodu kokkuvõttena võib esile tuua vajaduse võtta arvesse sisemise legitiimsuse aspekte jagatud ühiskondades/lõhestatud riikides. Legitiimsus on tihedalt seotud etniliste gruppide ja institutsioonide vahelise usaldusega, eeldades seda, et leppimine ja riikluse ülesehitamine tulevikus sõltub inimeste usaldusest varasemasse režiimi sooritusse. Samal ajal ei tuleks mittelegitiimsete režiimide iseseisvustootlusi käsitleda automaatselt õigustama-

tutena, samuti nagu legitiimsete režiimide taasühinemistaotlused ei pruugi ilmtingimata olla inimeste silmis õigustatud. Kui nii, siis legitiimsuskriteeriumil oleks rohkem kaasa rääkida konflikti ohjamises võrreldes tavapärase võimujagamise skeemidega.

MIDA ON KOSOVO ÕPPETUNNIST ÕPPIDA?

Kosovo iseseisvusdeklaratsioon (17. veebruar 2008) ja sellele järgnenud reaktsioonid tekitasid 'uue' võimalusteakna 'peremees-riikidest' eralduda soovijatele. Kosovost sai ühteledele kurjakuulutatav, teistele jällegi paljulubav eeskuju. Paljude arvates loodi selle praktikaga pretsedent, mis toob kaasa rahvaste enesemääramisõiguse ja riikide absoluutse ja võõrandamatu suveräänsuse ümbersõnastamise. Eraldi väärib arutelu teema, kas Kosovo pretsedent iseenesest ühes *de facto* riikide sisemise legitiimsuse näitajatega võimaldab tänastel anomaalialtel leida paremini oma koht rahvusvahelises ühiskonnas.

Rahvusvaheline ühiskond jätkab senist üldlevinud praktikat, mille tulemusena iseseisva riikluse tunnustust jagub valikuliselt ja väga vähestele. Kosovo juhtumi unikaalseks (*sui generis*) kuulutamine ei lahenda igikestvaid vastuolusid rahvaste enesemääramisõiguse ja riikide territoriaalse terviklikkuse nõude vahel. Rahvusvaheline õigus jätab rohkelt võimalusi tõlgendusvabaduseks ning poliitiliste huvide domineerimiseks. Selle normatiivsed juhised aitavad pigem (taas)toota luhtunud riike kui et näitavad 'rohelist tuld' eraldumiskatsetele. Eraldujad riskivad sellega, et üksnes soodsate poliitiliste asjaolude kokkulangemisel võib kõne alla tulla ka rahvusvaheline tunnustus.

Genotsiidijärgne heastav (*remedial*) lähenemine ja väärtuspõhine suveräänsuse väljateenimine (*earning sovereignty*) ei ole universaalsed üldtunnustatud põhimõtted, ning leiavad seetõttu ka valikulist instrumentaalset rakendust. Lääs (siiski mitte kõik ELi liikmesriigid) tunnustab täna Kosovo iseseisvust ja Gruusia territoriaalset terviklikkust. Venemaa seevastu tunnustab Abhaasia ja Lõuna-Osseetia iseseisvust ja Serbia territoriaalset terviklikkust. Nii lääneriigid kui Venemaa on retoorikas ühel meelel – humanitaarinterventsioon on õigustatud juhul kui 'peremees-riigid' ei suuda oma suveräänsuse praktiseerimisest tulenevaid kohustusi täita, kuid praktikas käituvad risti vastupidiselt. Hiina arvates, on aga mõlemad leerid eksiteel ning rahvusvahelise õiguse alustalasid murendamas.

Nii nagu tunnustust ei jagu ühtmoodi kõigile taotlejatele, ei ole ka eralduvad üksused valmis tingimusteta joonduma vastloodud pretsedendi järgi oma võitlustes suurema suveräänsuse nimel (vt tabel 2). Põhja-Küpros nägi Kosovo pretsedendis uut võimalust ühinemisläbirääkimiste alustamiseks võrdsuse põhimõttel. Transnistria üritas veenda rahvusvahelist ühiskonda uues konfliktilahenduse formaadis, mis varasemate pingutuste luhtumise

korral võiks pöörduda ametliku lahutuse vormistamisega. Bosnia serblased said Kosovo näol endale uue malaka, et nuhelda neid, kes jutlustavad Bosnia liitriigi tseentraliseerimise vajadusest ning Daytonis kokkulepitu revideerimises.

Tabel 2

Eralduvate üksuste suveräänsustaotlused Kosovo mõju valguses (Berg, 2009b).

Eralduvad üksused	Eraldamise ajend	Tõuge eraldumisele	Riikluse idee	Kuidas saavutada tunnustus?	Kosovo mõju
Põhja-Küpros	enesekaitse	sundlahutus (Türgi interventsioon)	võrdväärne partnerlus ühisriigis	Rahvusvaheline vahendus-tegevus (ÜRO, EL)	<i>uus</i> tõuge taasühinemise läbirääkimisteks
Transnistria	enesekaitse	NLiidu lagunemine	assotsiatsioon patrooniga	rahvahääletus	<i>uus</i> konfliktilahendamise mudel
Republika Srpska	enesekaitse	nurisünnitus (sõjajärgse Bosnia ühisriigi loomine)	Daytoni rahulepingu-järgse <i>status quo</i> hoidmine	heidutus	<i>uus</i> võimalus koguda poliitilist kapitali ja survestada läbirääkimisi

MILLES SEISNEB ANTUD UURIMUSE PRAKTILINE VÄÄRTUS?

Esiteks, kui rahvusvahelises praktikas järgitaks lisaks juriidilistele normdokumentidele ja päevapoliitilistele valikutele ka empiirilisi asjaolusid, siis oleks uute tähtsate suveräänide rahvusvaheline tunnustamine rohkem sõltuv nende suutlikkusest toimida iseseisva riigina, välistades sel moel võimalused luhtunud riikide sünniks.

Teiseks, kui välistada lõhestatud riikide jõuline taasühendamine, väljastpoolt pealesurutud mittelegitimne võimujagamine konflikti osapoolte vahel ning uute tähtsate suveräänide rahvusvaheline tunnustamine, siis pakub *status quo* kinnistamine ja *de facto* riikide integreerimine rahvusvahelise ühiskonnaga üsna häid võimalusi suhete normaliseerimiseks ja pikemas perspektiivis ka rahu tagamiseks.

Kolmandaks, *de facto* riigid eksisteerivad paratamatult oma välispatroonide eeskoste all. Küll aga võib olla erinev nende enesemääratlemise siht ja sõltuvuse määr, millest omakorda sõltub ja varieerub ka konflikti iseloom ning sellele võimaliku lahenduse otsimine. Rahvuslik enesemääramine omariik-

luse loomise nimel viitab siseriiklikule setsessionistlikule konfliktile. Enesemääramise soovi avaldumine välispatrooniga liitumisel lisab paraku välise mõtme ning muudab konflikti riikidevaheliseks tüliõunaks. Viimase puhul on ainuüksi mõtte võimu jagamisest konfliktsete osapoolte vahel täiesti ebapraktiline soovunelm.

Neljandaks, sisemise legitiimsustaseme võrdlus 'peremees-riikides' ja neist eralduda soovivates üksustes, annab selgema ettekujutuse taasühendamise perspektiivist. Samas tuleks lähtuda asjaolust, et mittelegitiimsete režiimide (paljudel juhtudel eralduda soovivad üksused) iseseisvustootlused ei ole automaatselt õigustamatud, nagu ka see, et legitiimsete režiimide (reeglina 'peremees-riigid') taasühinemispoliitika ei oma inimeste silmis tingimusteta toetust.

Viiendaks, Kosovo kaasusega süvenes konfliktisus rahvusvahelise õiguse põhimõistete suhtes ja kahanes rahvusvahelise ühiskonna valmidus olemasolevat õiguslikku raamistikku reformida. Lisaks rahvusvaheliselt tunnustatud riikidele said ka tunnustamata riigid tuult tiibadesse selle kaasuse interpreteerimisel ning oma erahuvide maksmapanemisel. Kosovo kaasust ei tuleks võtta mõõdupuuna rahvusvahelise õiguse muutumises. Selles mõttes on tegemist tõepoolest unikaalse (üks kord juhtuva, olulisi tagajärgi jätmata) juhtumiga.

KIRJANDUS

Berg, E. Merging together or drifting apart? Revisiting political legitimacy issues in Cyprus, Moldova, and Bosnia and Herzegovina. Under review in *Geopolitics*.

Berg, E. 2009a. Compromising with facts, clashing with norms: Revisiting territoriality and sovereignty in Cyprus, Moldova and Bosnia. Diez, T., Tocci, N. (eds.) *Cyprus: A Conflict at the Crossroads*. Manchester University Press, London, 165-179.

Berg, E. 2009b. Re-examining sovereignty claims in changing territorialities: Reflections from 'Kosovo Syndrome'. *Geopolitics*, 14, 2, 219-234.

Berg, E. 2012. Parent states versus secessionist entities: Measuring political legitimacy in Cyprus, Moldova, and Bosnia and Herzegovina. *Europe-Asia Studies*, (ilmumas).

Berg, E., Must, E. 2010. What makes sovereignty a relative concept? An empirical approach to international society. *Political Geography*, 29, 1, 40-49.

Berg, E., Ben-Porat, G. 2008. Introduction: Power-sharing vs. partition. Themed section on partition/conflict resolution. *Nations and Nationalism*, 14, 1, 29-37.

Berg, E., Mölder, M. 2012. Who is entitled to earn sovereignty? Legitimacy and regime support in Abkhazia and Nagorno-Karabakh. *Nations and Nationalism*, 18, 4, (ilmumas).

Berg, E., Solvak, M. 2011. Muted differences: Entrenching legitimacy of the Bosnian statehood? *Cooperation and Conflict*, 46, 4, 460-481.

Berg, E., Toomla, R. 2009. Forms of normalization in the quest for *de facto* statehood. *Int. Spect.*, 44, 4, 27-45.

Kamilova, S., Berg, E. 2012. How can *de facto* state be distinguished from the puppet state? Analysis of Transnistrian-Russian relations and dependences. Kasekamp, A. (ed.) *The Estonian Foreign Policy Yearbook 2011*. The Estonian Foreign Policy Institute, Tallinn, 151-182.